

Айдаркулова Д.С.

АЙМАКТЫК МАМИЛЕЛЕР СИСТЕМАСЫНДАГЫ КҮЧ ФАКТОРУ

Айдаркулова Д.С.

СИЛОВОЙ ФАКТОР В СИСТЕМЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

S.D. Aidarkulova

THE POWER FACTOR IN THE SYSTEM OF REGIONAL RELATIONS

УДК: 327(075)

Бул макалада күч факторунун аймактык мамилелер системасындагы таасири изилденди. Борбордук Азия мамлекеттердин тышкы саясаттагы стратегиялык кызматташуусунун маанисине өзгөчө көңүл бурулду. Аскер күчүнүн артыкчылыгы, өзгөчө анча чоң эмес артыкчылык конфликттердин түздөн-түз себепчиси болбосо да, бирок көпчүлүк учурда ага алып келүү мүмкүн. Күч жагынан артыкчылыкка ээ болуу – күчтүн сөзсүз колдонулушунун себеби болуп калуу ыктымалы бар. Эгер Борбордук Азия башкалардан бөлүнүп, өз алдынча турган аймак болсо, Өзбекстан Кыргызстанга жана Тажикстанга карата сөзсүз түрдө, башкача айтканда агрессия формасында, же аны колдонуу коркунучунун бардык формасында күч колдонмок. Анткени, биздин аймактагы мамлекеттер ортосунда конфликттик аймактар, сууну иштетүүдө кыйынчылыкты туудурган маселелер көп. Геосаясий мааниде бул аймак күчтүү мамлекеттерди да кызыктырып келет.

Негизги сөздөр: тышкы саясат, кызматташуу, эгемен мамлекеттер, стратегиялык өнөктөш.

В этой статье изучено место силового фактора в системе региональных отношений. Особое внимание уделяется внешней политике и стратегическому сотрудничеству центральноазиатских стран. Силовой фактор во многих случаях может стать решением различных конфликтов. Если бы Центральная Азия была отдельным самостоятельным регионом, то возможно Узбекистан применил бы силовой фактор по отношению к Кыргызстану и Таджикистану. Потому что между республиками Центральной Азии есть очень много конфликтных участков в государственных границах, в использовании водных ресурсов. Регион также интересует сильных государств в геополитическом плане.

Ключевые слова: внешняя политика, сотрудничество, независимые государства, стратегический партнер.

This article explores the place of the power factor in the system of regional relations. Particular attention is paid to the foreign policy and strategic cooperation of the Central Asian countries. Force factor in many cases can be a solution to various conflicts. If Central Asia were a separate, independent region, then perhaps Uzbekistan would apply the force factor to Kyrgyzstan to Tajikistan. Because between the republics of Central Asia there are a lot of conflict sites in the state borders, in the use of water resources. The region is also interested in strong states in geopolitical terms.

Key words: foreign policy, cooperation, independent states, strategic partner.

Аналитикалык кызматтардын маалыматы боюнча азыркы учурда Казакстан менен Өзбекстандын аскер чыгымдары 1,4 млрд. долларды түзөт, бул Тажикстандын тийиштүү чыгымдарынан 20 эсе, ал эми Кыргызстандыкынан - 45 эсеге көп. Казакстандын куралдуу күчтөрүнүн саны 65 миң, Тажикстандыкы -

16 миң, Кыргызстандыкы - 20 миң, ал эми Өзбекстандыкы - 50 миң адамды түзөт. Армиянын техникалык камсыздальшы тууралуу айтсак, Казакстандын куралдануусунда 2210 БТР, 980 танк жана 278 вертолет жана аткыч бар. Өзбекстанда 700 БТР, 340 танк, 135 аткыч жана 500 пушкасы, ал эми Тажикстанда 46 БТР, 37 танк, 3 вертолет жана 1 аскер самолету бар [1]. Кыргызстандын карамагында Т-72 150 танкы бар [2]. Биз изилдөөбүздүн жогорку бөлүмдөрүндө карагандай, аскер күчүнүн артыкчылыгы, өзгөчө анча чоң эмес артыкчылык конфликттердин түздөн-түз себепчиси болбосо да, бирок көпчүлүк учурда ага алып келет. Башкача айтканда, күч жагынан артыкчылыкка ээ болуусу - күчтүн сөзсүз колдонулушунун себеби болуп калат. Эгер Борбордук Азия башкалардан бөлүнүп, өз алдынча турган аймак болсо, Өзбекстан Кыргызстанга жана Тажикстанга карата сөзсүз түрдө, башкача айтканда агрессия формасында, же аны колдонуу коркунучунун бардык формасында күч колдонмок. Анткени, биздин аймактагы мамлекеттер ортосунда конфликттик аймактар жана чечүүдө кыйынчылыкты туудурган маселелер көп. Алардын көпчүлүгүн биз жогоруда санап өттүк. Бирок, өкүнүчтүүсү, алар болгон маселелердин баарын чече албайт. Алсак, Кыргызстанда анклавдар бар, алардын болушу олуттуу дестабилизация фактор болуп эсептелет. Баткен облусунда 4 өзбек анклавды - Сох, Шахимардан жана экөөсүнүн аталышы жок, ошондой эле 3 тажик анклавды - Ворух, Чоркух жана Сурх. Албетте, Өзбекстан дагы, Тажикстан дагы аталган аймактарды өзүнө кошуп алууга аракеттерин жасайт, бул анклавдын жашоочуларынын талаптары менен дал келип, этно-территориалдык жана чек ара аймактарында дайыма кагылышуулардын болуп туруусуна алып келет. Республикалар ортосундагы мамилелер жана кырдаал Кыргызстандын чек арасында жайгашкан талаш аймактардын болушу менен тереңдей берген. Жалал-Абад жана Ош областында Өзбекстан менен талаш туудурган 75 аймак, Баткен облусунда 70ке жакын жер тилкелери бар [3]. Практика көрсөткөндөй, аймактык талаштар мамлекеттер аралык мамиледе абдан оор, чечилиши кыйынчылыкты туудурган маселелердин бири, буга мисал катары мезгил-мезгили менен кайталанып туруучу кыргыздар менен өзбектердин, кыргыздар менен тажиктердин ортосундагы талаш-тартыштарды жана конфликттерди келтирүүгө болот. Мындай кагылышуулардын акыркыларынын бири 2013-жылдын 23-июлунда Жалал-Абад облусунун чек арасындагы Жетизагара деген жеринде кыргыздар жана өзбек чек арачыларынын нарыды ор-

тосунда болгон кагылышуунун арты атышуу менен аяктап, натыйжада, өзбек аскер кызматкери окко учуп, экинчиси оор жаракаттын кесепетинен кийинчерээк көз жумган.

Ансыз да чыңалып турган абал аймактагы калктын чачыранды жайгашышынан улам ого бетер курчуп турат. Буга байланыштуу А.Таксанов мындайча жазат: "Советтик Орто Азияны бөлүштүргөндө улуттун көпчүлүк өкүлдөрү мамлекеттин чегинен сырткары жайгашкан жерлерде калды. Мисалы, Тажикстанда калган өзбектер жалпы республикадагы калктын санынын 24,4%ын, Кыргызстанда - 13,8%, Түркмөнстанда - 9%, Казакстанда - 2,5%ын түзгөн. Өзбекстандын Жизак, Ташкент облустарында ири казак айылдары, ал эми Хорезм облусунда түркмөн айылдары жайгашкан. Борбордук Азиянын мамлекеттери ортосундагы мамлекеттик чек араларды делимитациялоо жана демаркациялоо маселеси боюнча сүйлөшүүлөр абдан татаал өтүп жатышы буга мисал боло алат" [4]. Региондогу суу ресурстарын рационалдуу бөлүштүрүү кыйынчылыкты туудурган эң татаал маселелердин бири. Борбордук Азиядагы тышкы конфликттердин көпчүлүгү этникалык мүнөзгө ээ болгону менен, булардын көпчүлүгүнүн түбүндө ресурстар жана ал үчүн болгон күрөш жатат. Саясий элита үчүн ресурстар үчүн күрөш саясий бийликти алуу жана аны кармап туруу эле, ал эми биздин аймактын конкреттүү шарттарында бул күрөш саясий элитанын жеке менчик жана экономикалык пайда үчүн күрөшү болгон жана да боло бермекчи. Ошентип, Борбордук Азиянын суу ресурстары үчүн болгон күрөшү – бул жашоосу жана ишмердүүлүгү сууну иштетүүгө байланышкан көптөгөн жөнөкөй адамдар тартылган экономикалык күрөш болуу менен бирге эле эгер өзүнүн эли жана мамлекети үчүн ыңгайлуу шарттарда суу ресурстарын пайдаланууну камсыздай албай калса бийлигин жоготуп алуу коркунучуна ээ болгон саясий элитанын да күрөшү.

Борбордук Азиядагы конфликттерде регионду түзүүчү мамлекеттердин кызыкчылыктары бар, анткени, ар кайсы республикада таза суу менен камсыз болуунун мүнөзү жана деңгээли ар түрдүү эле эмес, бири-бирине карама-каршы келген учурлар да бар. Мисалы, Кыргызстан менен Тажикстандагы ГЭСтердин үзгүлтүксүз иштеши үчүн гидроресурстарды иштетүүнүн өтө так режими талап кылынат, анын максаты – жалпы жонунан кар интенсивдүү эригенде сууну суу сактагычтарда чогултуу жана аны үнөмдөө, б.а. жайкы мезгилде жана ГЭСтин трубиналары аркылуу кышында электр энергиясын колдонуу кескин жогорулаганда сууну бир кылка пландуу чыгарып туруу. Ал эми Өзбекстан, тескерисинче, жазында жана жайында, талаада түшүм бышып турган мезгилде суунун максималдуу өлчөмүн алууга кызыкдар, бул үчүн сууну кышкы мезгилде топтоо керек экендиги белгилүү. Мындай кырдаалга байланыштуу Кыргызстандын, Тажикстандын жана Өзбекстандын ММКсында жана парламентинде, ошондой эле күнүмдүк турмушта "суу" темасы өзүнүн кошуналарын күнөөлөө менен талкууланып келет.

Өзбекстан Тажикстандын жана Кыргызстандын кандай гана өз гидротехникалык өз алдынчалуулугу

жана демилгеси болбосун өзгөчө кыжырдануу менен мамиле жасайт, Тажикстан жана Кыргызстан Казакстан жана Өзбекстан сыяктуу маанилүү отун-энергетикалык жана минералдык ресурстарына ээ болбогондуктан, экономикасын өнүктүрүүнү кой, аны сактап туруу үчүн гидроэнергетиканы өнүктүрүүсү зарыл. 2013-жылдын 1-февралына карата Өзбекстандын калкынын саны 30 млн. адамга жетип, стабилдүү өнүгүүдө. Бир жыл аралыгында - 2011-жылдын 1-январынан 2012-жылдын 1-январына чейин калктын саны 435,7 миң адамга көбөйдү. Жыл сайын аскерге чакырылуучу курактагылардын саны 306 404 жаштарды түзөт. Азыркы учурда Өзбекстандын аскер кызматына жарамдуу 16-49 жашка чейинки эркектеринин саны 6,5 млн. адамдан ашат, б.а. Кыргызстандын жалпы калкынын санынан да көптүк кылат».

Өзбекстандын табигый өсүшү негизинен айыл жергесинде жашаган калкынын эсебинен жүрүп жатат, мында адатта көп балалуу үй-бүлөлөр жашайт. Өзбекстандын ИДПсынын жалпы түзүлүшүндө айыл чарба продукциясы басымдуулук кылат, ал ИДПнын жалпы көлөмүнүн 38%ын түзсө, өнөр жай продукциясы - 26%, тейлөө чөйрөсү - 36%ды түзөт. Демек, Өзбекстандын эмгекке жарамдуу калкынын 44%ы айыл чарбада, 20%ы - өнөр жайда жана 36%ы тейлөө чөйрөсүндө алектенет [5].

Өзбекстанда суунун жетишсиздигинен айыл-чарба өндүрүшүн чектөөгө аргасыз. Анткени, 125 гектар күрүч талаасынан учурда болгону 4 миң гана эгилген. Арал жээктеринен суунун жетишсиздигинен жана коркунучтуу экологиялык кырдаалдан улам 150 миң адамды көчүрүп келүүгө туура келген. Мындан тышкары, адистердин эсеби боюнча мөңгүлөрдүн азайуусунан улам Сырдарыя жакынкы арада суусунун 28%ын, ал эми Амударыя - 40%ын жоготуу коркунучу туулууда. Булардан тышкары демограф адистердин божомолу боюнча 2050-жылга карата Борбордук Азиянын калкынын саны эки эсе көбөйүшү мүмкүн, мында негизги өсүш, демек, демографиялык оорчулук Өзбекстанга туура келет.

Ошентип, Өзбекстан үчүн тийиштүү көлөмдө жана керектүү режимде таза суу менен камсыз болуусу улуттук коопсуздукка тиешелүү болгон стратегиялык мааниге ээ маселелердин бири болуп эсептелет.

Борбордук Азия республикаларынын карым-катнашында конфликттик кырдаалдын жогору болушу, кызыкчылыктарындагы карама-каршылыктар бирдиктүү натыйжалуу аймактык экономикага интеграцияланууга жөндөмсүздүгү жана ага мүмкүнчүлүктүн жоктугу аймактагы республикалардын маселелерин чечүүдө ар кандай күч уюлдарына ыкталуусуна алып келүүдө. Казахстандык изилдөөчү А.А.Идрисов буга байланыштуу төмөндөгүдөй жазат: "Маселе Казахстан, Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Өзбекстан бири-бирине эмес, үчүнчү тараптагы күчтөргө муктаж болгондугунда... Тигил же бул чөйрөдө ар бир мамлекет же Россияга, же Батышка көз каранды" [6].

Борбордук азиялык аймактагы мамлекеттер Россия жана Батыш болгон ар башка уюлдагы күчтөргө багытталуу менен, биринчи кезекте, алардын кызык-

чылыктарынын карама-каршылыктарын, алардын кагылышууларын чагылдырат жана ачык эле коркунучту өзүндө кармап турат. Н.М. Омаров буга байланыштуу төмөндөгүдөй жазат: "Борбордук Азия "стратегиялык белгисиздик" доорунун өзгөчөлүктөрү жараткан конфликттердин борборунда калышы толук мүмкүн. Тынчтыкка умтулганына карабастан, азыркы учурда эле билинип турган негизги тенденциялар келечекте бул аймакта стабилдүүлүк жоголуп, алсыз мамлекеттердин деспоттук режими мезгил мезгили менен бири-бири менен конфликтке кириптер болушуп, өздөрүнүн жарандарынын негизги керектөөлөрүн камсыздай албай калышат" [7].

Натыйжада, Борбордук Азия аймагындагы мамлекеттер Борбордук Азиядан тышкары жайгашкан саясий жана экономикалык, аскердик кубаттуулугу жана мааниси жогору мамлекеттин же мамлекеттердин тобунун ар кандай экономикалык, саясий жана аскердик уюмдарына киришти. Башка конкуренттик мамлекеттерден кандайдыр артыкчылыктарга ээ болгондуктан, алар аймактагы салыштырмалуу стабилдүүлүктүн, б.а. согушту болтурбоонун кепилдиги болушат. Мындай уюмдарга Евразиялык экономикалык коомчулугу (ЕврАзЭС), Шанхай кызматташтык уюму (ШОС), эң негизгиси - Жамааттык коопсуздук тууралуу Келишим уюму (ОДКБ) кирет, ал 1992-жылы 15-майда уюшулган, анын негизги максаты - ага кирген мамлекеттердин аскердик коопсуздугун камсыздоо болуп эсептелет. Азыркы учурда ОДКБга Армения Республикасы, Казакстан Республикасы, Кыргыз Республикасы, Россия Федерациясы, Тажикстан Республикасы, Беларусь Республикасы кирет. Айта кетчү нерсе, Беларусиядан башка бардык мамлекеттер бул уюм негизделгенден тарта, б.а. 1992-жылдын 15-майынан ОДКБга мүчө болуп кирген. Бул факты Борбордук Азиянын ОДКБга кирген бардык мамлекеттер ага көз каранды жана өзүнүн согуштук коопсуздугун камсыздоого жөндөмсүз экенин көрсөтүп турат. Ошол эле убакта Өзбекстан ар кайсы мезгилдерде, тагыраак айтсак, 1992-жылдын 15-майынан 1999-жылдын 2-апрелине чейин, 2006-жылдын 16-августунан 2012-жылдын 28-июнуна чейин ОДКБ катарына кирген [8] жана азыркы учурда бул уюмдан тышкары болгондуктан, формалдуу көз караштан алганда, Өзбекстанга өз алдынча согуш саясатын жүргүзүүгө жана өзүнүн жакынкы кошуналарына каршы күч колдонууга мүмкүндүк берет. Ал эми ОДКБнын мүчөсү болуп турганда анда мындай мүмкүнчүлүк болгон эмес.

Борбордук Азиядагы конфликттүүлүк белгилүү деңгээлде бул аймакка тышкы таасирдин күчөшү менен шартталган. Биз айталы дегенибиз, өзүнүн аталышына жараша бул аймак стратегиялык маанилүү абалды ээлөө менен, көмүртөк сырьесунун, урандын, алтындын, минералдык ресурстардын ж.б. бай запасына ээ болгондуктан бир катар кубаттуу күч уюмдарынын кызыкчылыгын туудурууда. Биринчи кезекте өзүнүн аскердик жана экономикалык коопсуздугу

үчүн тынчсызданган Россия үчүн, ал салттуу түрдөз таасири алдындагы Борбордук Азияны өзүнүн жана мусулман дүйнөсүнүн, Кытайдын, биринчи кезекте Чыгыш араб мамлекеттери жана Турциянын ортосундагы буфер катары карайт. Россия аймакта өзүнүн геосаясий таасирин жогорулатууга жана аймактагы калктын басымдуу бөлүгү ислам динин тутуучулар болгондуктан, башка мамлекеттердин, алардын ичинде шийиттик Иран мамлекетинин таасирин төмөндөтүүгө болгон аракеттерин жасап жатат.

Тездик менен өнүгүп жаткан Кытай ар кандай табигый ресурстарга муктаж жана ал ресурстарга биздин аймакта эркин жетүү үчүн аракеттерин жасап жатат. Мындан тышкары, Кытайда калктын көптүгү эң олуттуу маселелерден болгондуктан, алар өздөрүнүн геосаясий кызыкчылыктарын алдыга жылдыруу менен тынч экспансия деп аталган саясатын ишке ашырууда.

Батыш дүйнө жүзүндө үстөмдүгүн орнотууга аракеттенген жана планетанын маанилүү ресурстарын көзөмөлгө алууда күрөшүүгө активдүү катышкан Кошмо Штаттарынын жетекчилиги астында биздин аймактагы мамлекеттерге кызыгуу менен көңүл буруп, таасирин күчөтүүдө.

Адабияттар:

1. Военный бюджет Казахстана в 45 раз превышает затраты Кыргызстана. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/voennyi-byudjet-kazakhstan-v-45-raz-prevyshaet-zatraty-kyrgyzstana-210470/ – Загл. с экрана.
2. Вооруженные силы Кыргызстана. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.200stran.ru/war_country110.html – Загл. с экрана.
3. Усубалиев Э. Проблемы территориального урегулирования и распределения водно-энергетических ресурсов в Центральной Азии [Текст] / Э. Усубалиев // Центр. Азия и Кавказ, 2002. - №1. - С. 74-78.
4. Таксанов А. Факторы интеграции и дезинтеграции постсоветской Центральной Азии. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.eurasia.org.ru - Загл. с экрана.
5. Узбекистан. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD#D0.AD.D0.BA.D0.BE.D0.BD.D0.BE.D0.BC.D0.B8.D0.BA.D0.B0> - Загл. с экрана.
6. Идрисов А.А. Интеграционные процессы в Европе и на постсоветском пространстве – факторы микро- и макросреды [Текст] / А.А. Идрисов // Экономические аспекты интеграционных процессов: опыт Европейского Союза. Материалы международной конференции. - Алматы, 2003. - С. 79-89.
7. Омаров Н.М. Внешняя политика Кыргызской Республики в эпоху «стратегической неопределенности» [Текст] / Н.М. Омаров. - Б., 2005. - 280 с.
8. Рейтинг стран по объему внешнего долга. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.vestifinance.ru/articles/11572> - Загл. с экрана.

Рецензент: к.филос.н., доцент Алымкулов З.